

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 340.5

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознаВСТВО ЯК НАУКА ТА МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

Володимир БЄЛЕНЬКИЙ,

адвокат, аспірант кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

SUMMARY

In his article „Comparative Law as a science and research method” we determine how the basic concepts of comparative law „right” and „comparison” refers to a dissertation. We come to the conclusion that the representation commensurate concept of „rights” is difficult and when comparing systems belonging to the same legal family. However, it is assumed that constitutional prerequisite that facilitates comparative law between Ukraine and the US, the United Kingdom, there is a general understanding of the law, based on legal positivism. In the distribution system of legal systems in family law, the United States and the United Kingdom is to Consuetudinary. Ukraine, respectively, is a post-socialist legal family, whose roots come from the Romano-Germanic legal system.

Key words: comparative law, comparative criminal law, comparability, proportionality, legal family.

АНОТАЦІЯ

У своїй статті «Порівняльне правознавство як наука та метод дослідження» ми визначаємо, як основні поняття порівняльного правознавства «право» і «порівняння» розуміються у науковому дослідженні. Ми приходимо до висновку, що подання сумарного поняття «права» є складним навіть у разі порівняння систем, що входять в одну і ту ж правову сім'ю. Однак вважається, що конститутивною передумовою, що сприяє проведенню порівняльного правознавства між Україною та США з Великобританією, є загальне уявлення про право, що ґрунтується на правовому позитивізмі. У системі розподілу правових систем на правові сім'ї США та Великобританія входять до англосаксонської правової сім'ї. Україна, відповідно, являє собою постсоціалістичну правову сім'ю, коріння якої походять з романо-германської правової системи.

Ключові слова: порівняльне правознавство, порівняльне кримінальне право, порівнянності, співмірність, правова сім'я.

Постановка проблеми. Універсальність кримінального права полягає в тому, що в рамках юридичних норм, встановлених вищими органами державної влади, визначаються злочинність і караність діянь, підстави кримінальної відповідальності, загальні принципи та умови призначення покарання, цілі та система покарань, а також підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. За допомогою перерахованих складових елементів кримінального права державою встановлюються межі злочинного і незлочинного, що відображають позицію держави та пріоритетність об'єктів кримінально-правової охорони. У зв'язку із суверенністю держав, а також з різними соціальними умовами суспільств перераховані вище універсальні загальні риси кримінального права в кожній державі більш-менш відрізняються.

Ціль. Знання кримінально-правової системи іншої держави необхідне з метою протидії глобальній злочинності у сфері кіберзлочинності та здійснення правового співробітництва між державами.

Виклад основного матеріалу. Основний науковий підхід проведення порівняльного аналізу предметів, що походять з різних правових сімей і культур, полягає у функціональному порівняльному правознавстві. Відповідно до вказаного підходу до досліджуваного предмета постановку завдання кожного дослідження у сфері порівняльного правознавства слід формулювати без посилань на вітчизняну правову систему компаративіста, адже

різні суспільства, як правило, мають однакові проблеми, але засоби правової регламентації відрізняються один від одного в різних країнах. За допомогою функціонального методу в проведенні порівняльного правознавства дослідник прагне визначити, яким чином однакова правова проблема вирішується в різних правових порядках, тобто суть дослідження ґрунтується на фактичній аналогії, а не на схожості термінології порівнюваних законів і правових інститутів.

Термін «порівняльне правознавство» містить два основні поняття – право й порівняння. Особа, що займається порівняльним правознавством, повинна визначити обидва поняття для уточнення предмета й наукового методу свого дослідження. Вичерпне визначення поняття «права» є неможливим завданням. На думку Р. Силтала (R. Siltala), право являє собою суспільну практику, яку кожен тлумачить по-різному, і дослідники різних наукових правових шкіл не мають єдиної думки про те, що слід розуміти під правом і які методи є обґрунтованими для його дослідження [1, с. 44].

З погляду теорії порівняльного правознавства, особливої уваги заслуговує позиція, висунута Х.Л.А. Хартом, згідно з якою на рівні загальних знань однаковими елементами визначення поняття «права» є правила, що забороняють або зобов'язують особу поводитися певним чином під погрозою покарання, що зобов'язують відшкодовувати заподіяний особою збиток та визначають порядок укладання договорів або інших заходів, що створюють права й обов'язки для уповноваження судів визнавати порушен-

ня правових актів і призначати юридичні наслідки за це, визначати порядок прийняття нових законодавчих актів і скасування застарілих законів [2, с. 122]. Якщо під правом розуміється як вищевказана, у якійсь мірі спрощена, універсальна модель, представлена Х.Л.А. Хартом, і як автономний предмет дослідження, чітко відділений від суспільних наук, незалежно від його близького відношення до них, за поданням Г. Кельзена [3, с. 24], то порівняльність кримінального права США та Великобританії й України слід розглянути, у першу чергу, з точки зору визначення права на базі правового позитивізму. Такий підхід до розгляду питання порівняльності вимагає й універсальний принцип кримінального права, згідно з яким караність певного діяння повинна чітко ґрунтуватися на законі *nulla poena sine lege* [4, с. 55]. Із цього принципу випливає, що єдиним джерелом права, відповідно до якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, є закон.

Визначення поняття «права» є складним навіть у випадку порівняння систем, що входять до однієї правової родини. Однак вважається, що конститутивною передумовою, що сприяє проведенню порівняльного правознавства між державами загального права й Україною, є загальне уявлення про право, що ґрунтується на правовому позитивізмі. Як ми вже відзначали, у системі поділу правових систем на правові родини Україна входить до групи країн романо-германської правової родини. США та Великобританія, відповідно, являють собою англосаксонську правову родину, коріння якої походять із правової системи загального права.

Порівняння є способом одержання інформації, що допускає розташування предметів порівняння поряд з метою виявлення, тлумачення й пояснення відмінностей і подібностей між ними. Порівняльний аналіз не завжди доходить до стадії пояснення, не всі дослідники розуміють тлумачення й пояснення результатів порівняльного аналізу однаково. Основний момент порівняльного аналізу полягає у постановці предметів порівняння поряд. Порівняльність і вимірність, у підсумку, формуються на базі міркування, і отже, висновків, зроблених самим дослідником (компаративістом). Інакше кажучи, дослідник створює порівняльність предметів шляхом встановлення загального вимірного показника, який міститься в предметах, що підлягають порівнянню [5, с. 56]. Зведення до певної єдності є необхідною умовою процедури порівняння, оскільки порівняння має сенс лише в межах певної якості, яка завжди актуалізована лише в тому або іншому контексті [6, с. 101].

Термін «порівняльне правознавство» має потрійне значення: метод, наука, навчальна дисципліна [7, с. 109]. Порівняльне правознавство як метод визначає метод дослідження у сфері юридичних наук, а порівняльне правознавство як наука являє собою загальну юридичну науку, завдання якої полягає в розвитку методології порівняння правових культур, порядків та їх елементів, а також у створенні висновків теоретичного характеру на підставі виявлених у результаті порівняльного аналізу відмінностей і подібностей. Хорошим прикладом порівняльного правознавства як науки є класифікація правових систем на правові родини [8, с. 17]. Трудомісткість порівняльного правознавства суттєво зменшується, якщо порівнювані системи входять в одну і ту ж правову родину: держави перебувають на одному рівні правового, політичного й економічного розвитку. У такому випадку стане можливим докладний порівняльний аналіз окремого юридичного

питання на мікрорівні, тому що контекстуальні суспільні й загальні правові елементи не вимагають глибокого й експліцитного аналізу. Деякі юристи-компаративісти навіть вважають, що знаходження порівнюваних систем на такому ж рівні розвитку є конститутивною передумовою проведення порівняльного аналізу. Однак Е. Ögücü [9, с. 89] вважає, що не існує ніякої логічної умови, що при проведенні порівняльного правознавства дослідник повинен дотримуватися меж певного рівня. Також W.J. Kamba [10] вважає, що умова знаходження порівнюваних правових систем на такому ж рівні розвитку лише обмежує одержання інформації про іншу правову систему шляхом методу порівняльного правознавства. Основним елементом порівняльного правознавства є його функція, мета – тобто для розв'язку якої проблеми проводиться порівняльний аналіз. Функція порівняльного правознавства визначає й правові системи, що підлягають порівнянню.

Одержання інформації про іншу правову систему шляхом порівняльно-правового методу повинне мати якусь функцію, тому що саме вона визначає, які методологічні й наукові підходи застосовуються у процесі порівняльного правознавства. Вважається, що найпоширеніша функція порівняльного правознавства полягає в тому, що інформація, отримана за його допомогою, слугує допоміжним інструментом, що й орієнтує, *de lege ferenda*, законодавця в ході процесу прийняття нового закону. Наприклад, усі пояснювальні записки до нового законопроекту США без винятку містять порівняльно-правовий огляд. Інформація, одержана за допомогою порівняльного правознавства, слугує також допоміжним інструментом у правозастосовній практиці, гармонізації законодавства, розвитку загального цивільного, а нині все частіше і частіше, і кримінального права. Крім цього, порівняльне правознавство є навчальною дисципліною в університетах, тому що за його допомогою можна краще зрозуміти й вітчизняне право. Одна з важливих функцій порівняльного правознавства пов'язана з міжнародним правом, тому що воно відіграє надзвичайно важливу роль не тільки в процесі оформлення міжнародних договорів, але й у застосуванні їх судами й правоохоронними органами [12, с. 133].

На відміну від функції законодавчого прикладу, функція результатів порівняльного правознавства у сфері кримінального права полягає в протидії міжнародній злочинності, що постійно зростає [13, с. 78]. Протидія міжнародній злочинності припускає одержання науково-практичних знань про кримінально-правову систему іншої держави для забезпечення основних передумов розвитку транскордонного кримінального права й співробітництва з кримінально-правових питань [14, с. 93]. Порівняльне правознавство у сфері кримінального права може мати й функцію сприяння гармонізації кримінального права. Наприклад, усередині Європейського Союзу функцією порівняльного правознавства у сфері кримінального права є раціональне сприяння процесу гармонізації кримінального права, визначеної метою ЄС [15, с. 89].

Загальною функцією нашого порівняльного аналізу у сфері кримінального права є всестороннє збільшення знань про межі злочинного й незлочинного у США та Великобританії й Україні. Предметом порівняльного аналізу є саме межі злочинного й незлочинного, тому що ми поставили собі за мету не тільки показати подібності й відмінності текстів закону, а й зрозуміти на більш глибокому рівні, чим ці подібності і відмінності викликані. Вищевказана функція проведеного нами порівняльного аналізу

пояснюється необхідністю проведення порівняльного правознавства з метою більш ефективної взаємодії в рамках міжнародних договорів. Необхідність більш ефективної взаємодії у сфері кримінального права пояснюється боротьбою з міжнародною злочинністю і входженням Великобританії та США й України в один правовий простір, створений конвенціями Ради Європи.

Порівняльне правознавство відіграє важливу роль у розвитку попереднього розслідування й переслідування транскордонних злочинів, до яких відноситься кіберзлочинність, зокрема при вивченні подвійної злочинності певного діяння, що є, як правило, основним критерієм виконання державою зобов'язань за міжнародними конвенціями у сфері кримінального права. Вивчення подвійної злочинності певного діяння вимагає проведення порівняльного аналізу загальних підстав кримінальної відповідальності і складів певних злочинів. З погляду подвійної злочинності, найважливішим фактором, на наш погляд, є різні межі злочинного й незлочинного.

На методологію порівняльного правознавства впливає й те, чи проводиться порівняльний аналіз щодо елементів поверхневого рівня права (закони й інші правові акти, рішення судів, позиції науковців), рівня правової культури (теоретичні питання загальних частин різних галузей права) або більш глибокого рівня права (наприклад, питання правової філософії) [16, с. 105]. Крім цього, при порівнянні кримінального права нам слід зазначити й те, що кримінально-правова система діє на різних рівнях. Н. Яреборг (N. Jareborg) відзначає, що такими рівнями є рівень криміналізації діянь, рівень осуду й рівень виконання покарань [17, с. 201]. Тому, крім визначення загальноправового рівня, нам слід визначити, на якому кримінально-правовому рівні порівняльний аналіз проводиться. З урахуванням функції нашого дослідження порівняльний аналіз буде проводитися в першу чергу на поверхневому загальноправовому рівні, торкаючись і питання правової культури, і кримінально-правової системи – на рівні криміналізації й правозастосовної практики.

Основний метод проведення порівняльного аналізу предметів, що походять із різних правових родин і культур, полягає у функціональному порівняльному правознавстві. К. Zweigert і Н. Kötz вважають функціональне правознавство основним принципом порівняльного правознавства на будь-якому рівні. Згідно з даним принципом постановку завдання кожного дослідження у сфері порівняльного правознавства слід формулювати без посилань на вітчизняну правову систему компаративіста, тому що різні суспільства, як правило, мають однакові проблеми, але засоби правової регламентації відрізняються один від одного в різних країнах [18, с. 133]. За допомогою функціонального методу в проведенні порівняльного правознавства дослідник прагне визначити, яким чином однакова правова проблема вирішується в різних правових порядках, тобто суть дослідження ґрунтується на фактичній аналогії, а не на подібності термінології порівнюваних законів і правових інститутів [19, с. 107].

Досягнення порівняльного правознавства як науки не обмежуються лише класифікацією різних правових систем на правові родини. Порівняльне правознавство як наука охоплює й розробку методологічних питань і підходів, пов'язаних з догматикою, філософією, історією, етнологією і соціологією права. Відповідно, порівняльне правознавство як наука може мати догматичний (порівняльний аналіз текстів законів), соціологічний (з

обліком реалізації законів на практиці), історичний або теоретичний підходи до розглянутого питання. Дослідження у сфері правової лінгвістики часто підтримують проведення порівняльного аналізу права [20, с. 21]. При проведенні порівняльного аналізу щодо практичних питань підхід до дослідження часто носить догматичний характер, а щодо теоретичних питань різні позиції правових теоретиків відіграють більш важливу роль [21, с. 73]. Слід зазначити, що опис іншої правової системи або її частин не являє собою приклад порівняльного правознавства тому, що в ньому відсутній порівняльний компонент [22, с. 102]. Однак особливо важливим елементом порівняльного правознавства є усвідомлення того, що у зв'язку із проведенням порівняльного аналізу мова йде про різноманітний і методологічно відкритий образ здійснення наукових розробок у сфері юриспруденції [23, с. 201].

Усі вищевказані питання, пов'язані з порівняльним правознавством як наукою, підлягають розгляду й при проведенні порівняльного аналізу кримінального права Великобританії, США й України. Чи є методом, за допомогою якого виявляються експліцитні відмінності й подібності кримінального права, прийнятним методом або чи варто нам задовольнятися імпліцитним описом кримінально-правової системи США/Великобританії та України без усяких елементів порівняння? Вважається, що в останньому варіанті проблеми порівняності й сумірності залишаються в тіні, але у зв'язку із цим виникає питання: як можна описати іншу систему, не використовуючи понятійного апарату вітчизняного права? На наш погляд, процес порівняння відбувається в якійсь мірі й в останньому варіанті, але, з погляду якості результатів дослідження, перший варіант, безумовно, переважає над другим варіантом наукового пізнання.

У результаті вибору більш складного підходу до порівняльного правознавства нам слід звернути увагу на наступні моменти: яким чином ми будемо сполучати теорію кримінального права країн англосаксонського права й України в ході проведення порівняльного аналізу і чи можемо ми взагалі розуміти англійське чи американське кримінальне право, адже розуміння найглибшого рівня навіть вітчизняного права іноді виявляється складним? Слід зазначити, що необхідність застосування раніше порушеного нами функціонального методу порівняльного правознавства особливо реалізується при проведенні порівняльного аналізу права Великобританії та США й України. Входження правових систем у різні правові родини й різний історичний розвиток держави й права конкретизуються саме в кримінальному праві, тому що держава відіграє в ньому більш значну роль, ніж в інших галузях права. Формування методологічних підходів носить складний та випробувальний характер, тому що порівняльне правознавство як наука й метод розбудувалося у ХХ ст. в основному внаслідок порівняльних розробок у сфері цивільного права. Вважається, що причина в нечисленності робіт експліцитного порівняльного правознавства у сфері кримінального права полягає в національному характері кримінального права. Воно традиційно вважається галуззю права, якнайтісніше пов'язаною із суверенітетом держави [25, с. 205]. Одночасно злочинність постійно стає більш міжнародною в результаті розвитку світової глобалізації. За словами В.В. Лунова, поряд з економічною й політичною глобалізацією йде процес кримінальної глобалізації у формі інтенсивного розвитку транснаціональної організованої

злочинності [26, с. 122]. З метою протидії міжнародній злочинності державам необхідно поступитися в принципі суверенітету у сфері кримінального права й укладати міжнародні договори співробітництва з кримінально-правових питань.

Незважаючи на те, що розвиток порівняльного правознавства останнім часом відбувався в основному у сфері цивільного права, нам слід зазначити, що велике теоретичне порівняльне правознавство у сфері кримінального права проводилося досить плідно протягом більш ранніх сторіч. Цей факт є особливо важливим для нашого дослідження, оскільки він позитивно впливає на порівняльність діючого кримінального права США та Великобританії й України.

З вивчення історико-правової літератури випливає, що коріння порівняльного правознавства у сфері кримінального права сягає початку XIX ст. в Німеччині. Німецький юрист, кодифікатор, письменник, суддя й творець класичної юридичної догматики П.А. Фейєрбах (P.J.A. Feuerbach – 1775–1833 pp.) вважається родоначальником сучасного порівняльного правознавства як у сфері кримінального права, так і загальних правових питань [27, с. 13]. Фейєрбах прагнув створити практичну кримінально-правову систему таким чином, щоб розробки теорії кримінального права працювали й у суспільстві. Суть кримінального права, на думку Фейєрбаха, ґрунтувалася на двох основних елементах: принципі законності й загальній превенції. Принцип законності складався із трьох вимог: 1) немає покарання без закону; 2) немає покарання без злочину; 3) немає злочину без закону, що передбачає покарання за його здійснення. Фейєрбах вважав, що предметом кримінально-правової оцінки є певна поведінка людини, а не сама людина і її думки. Передумовою погрози покарання повинна бути об'єктивна небезпека діяння і суворість покарання повинна бути визначена з урахуванням ступеня небезпеки діяння. Карні закони повинні бути ясні й однозначні, людина могла бути притягнута до кримінальної відповідальності тільки на підставі приписань карного закону. Держава мала право застосовувати фізичний примус до злочинця. Примус, на його думку, повинен був бути застосований з урахуванням погрози покарання, передбаченої карним законом [28, с. 39].

Крім розробок у сфері кримінально-правової догматики, Фейєрбах займався об'ємним проектом у сфері порівняльного правознавства, який він називав «світловою історією законодавства», «універсальною правовою історією» або просто «універсальною юриспруденцією». Він збирав правові матеріали, крім країн Європи, у країнах Азії й США. Йому не вдалося закінчити великий доробок, але, незважаючи на це, його значення для розвитку порівняльного правознавства є великим і безсумнівним особливо в тому плані, що він намагався знайти за допомогою порівняльного правознавства універсальні елементи права [29, с. 104].

На думку М.Д. Дуббера (M.D. Dubber), крім Фейєрбаха, з погляду розвитку порівняльного правознавства у сфері кримінального права, важливу роль відіграють Ш.Л. Монтеск'є (C.L. Montesquieu – 1689–1755 pp.) та Ч. Беккарія (C. Beccaria – 1738–1794 pp.). Їх не можна вважати юристами-компаративістами у сфері кримінального права, але їх літературні твори й думки вплинули на розвиток кримінального права на географічно великій території. Літературний твір Беккарії, що відкриває нові шляхи, «*Dei delitti e delle*», був уперше виданий у 1764 році. Крім Європи, він поширювався й у Північній Америці. Доробок являє собою маніфест із закликом реформування всього

суспільства в душі рівноправності, волі й толерантності. Недоліки й дефекти кримінального права були головною темою для Беккарії. У XVIII ст. в багатьох країнах Європи діяв карний закон, що ґрунтувався на римському праві. Він носив нелюдський, жорстокий, невизначений і суперечливий характер. На думку М. Толванена (M. Tolvanen), відправною точкою кримінально-правової політики для Беккарії слугував принцип закону: склади злочину й покарання повинні бути детально визначені законом. Основні принципи призначення покарання базувалися на особистому відношенні і страху. Уже тоді Беккарія зрозумів принципи ефективної кримінально-правової політики: принцип законності, знання норм, погроза затримки людини при здійсненні злочину, суворість покарання, безпосередність санкції, відчуття людиною справедливості [30, с. 181]. Доробок Беккарії мав велике значення для розвитку кримінального права у Франції та Німеччині. Саме передовий досвід країн Європи, зокрема Франції, за допомогою переселенців було використано у формуванні кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки, а перші праці Беккарії було опубліковано англійською мовою в США у 1770 році. Оскільки в той час Україна була частиною Російської імперії, вплив Беккарії відбивався на неї через законодавство Росії [31, с. 124]. Катерина Велика запросила Беккарію в якості радника законодавчих реформ у Росію. Він не поїхав, але вважається, що кримінально-правова частина законодавчого плану 1767 року в Росії була складена на основі тез, представлених Беккарієм у своєму доробку. Російськомовні переклади твору Беккарії почали публікувати із 1803 року. Тези доробку вплинули також на Іспанію, Великобританію й Північну Америку. Таким чином, роботи Беккарії мали досить великий вплив на формування поглядів на кримінальне законодавство України, частина якої у ті часи була у складі Російської імперії.

На підставі вищесказаного ми можемо зробити висновок, що в ранній історії існували спільні наставники, що фундаментально вплинули на кримінально-правовий розвиток Великобританії та США й України. При проведенні порівняльного правознавства діючого права саме функція порівняльного аналізу диктує, у відношенні чого і з якого погляду елементи кримінального права слід порівнювати. Предметами порівняльного правознавства у сфері кримінального права можуть бути статті загальної частини карного закону, теоретичні питання загальної частини кримінального права, склади злочину, визначення сфери караності діяння й призначення покарання в рамках різних галузей права (наприклад, замість кримінального права в рамках адміністративного права), репресивність покарань, рівень злочинності й кількість осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, відносно чисельності населення. Предмети порівняння можна розглядати на різних рівнях права. М.Д. Дуббер вважає дивним те, що, незважаючи на зацікавленість дослідників у теоретичних питаннях матеріального права, кількість робіт порівняльного правознавства у сфері карного процесу явно перевищує кількість робіт у сфері кримінального права. Вважається, що причина полягає в тому, що порівняльний аналіз процесуальних норм відображає кримінально-правовий світ «краще», тому що в карному процесі відсутні глибокі теоретичні розробки [32, с. 11].

На думку Х.Т. Кламі (H.T. Klami), порівняльність предметів у сфері кримінального права часто вважається дуже складним питанням, адже в результаті різниці способів визначення злочинності й застосування заходів до злочинців виникають

проблеми порівнянності й співмірності. Різниця вищевказаних способів, на наш погляд, не може бути перешкодою для проведення порівняльного аналізу або фактором, що суттєво знижує рівень порівнянності. У випадку порівняння різних способів вирішення певного правового питання різними правовими системами за допомогою функціонального методу порівняльного правознавства різниця правових способів сама по собі є результатом порівняльного аналізу й вирішенням питання інструментами кримінального права. Звідси випливає, що не вважається розумним призначати в якості предмета порівняння найменування якого-небудь злочину, а відправною точкою проведення порівняльного аналізу слід вважати об'єктивну сторону поведінки, що в тій або іншій країні підлягає покаранню за кримінальним законом.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Общая теория права : [учебник]. – 2-е изд. перераб. и доп. – М., 2008. – С. 503.
2. Hart H. L. A. The Concept of Law. – Oxford, 1961. – С. 3.
3. Kelsen H. Puhdas oikeusoppi. Saksankielinen alkuteos Reine Rechtslehre. – Porvoo, 1960. – С. 1.
4. Honkasalo B. Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. I osa. II painos. – Helsinki, 1965. – С. 42.
5. Хююрюляйнеи Э. (Е. Нуугуляйнен) : доклад проф. от 28.1.2008 г. – Режим доступа : <http://vw.v.uvasa.fi/lialHntotie/le/henkilokunta/huugylyaincn>.
6. Философия науки : [учеб. пособие для вузов] ; под ред. С. А. Лебедева. – 5-е изд. перереб. и доп. – М., 2007. – С. 174–176.
7. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : [учебник] ; под ред. В. А. Туманова. – М., 2005. – С. 19.
8. Mattila H. E. S. Vertaileva oikeustiede // Encyclopaedia Iuridica Fennica VI. – Helsinki, 1998. – С. 966.
9. Öricü E. The Enigma of Comparative Law. Variations on a Theme for the Twenty-first Century. – Leiden, 2004. – С. 23.
10. Kamba W. J. Comparative Law: A Theoretical Framework // The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 23, N:o 3. – 1974. – С. 507.
11. Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. – 3rd edition. – Oxford, 1998. – С. 15–31.
12. De Cruz P. Comparative Law in a Changing World. – London, 1995. – С. 17–26.
13. Öricü E. Comparative Law in a Changing World. – London, 1995. – С. 37–39.
14. Kamba W. J. Comparative Law in a Changing World. – London, 1995. – С. 504.
15. Саидов А. Н. Comparative Law in a Changing World. – London, 1995. – С. 132–133.
16. Fairchild E., Dammer H. Comparative Criminal Justice Systems. – 2nd edition. – Belmont, 2001. – С. 6–9.
17. Pakes F. Comparative Criminal Justice. – Devon, 2004. – С. 3.
18. Melander S. Rikosoikeuden harmonisointi Euroopan unionissa – harmonisointiteoreettisia näkökulmia // Laki-mies. – 2005. – С. 226.
19. Tuori K. Kriitinen oikeuspositivismi. – Helsinki, 2000. – С. 163–216.
20. Melander S. Kriminalisointi teoria-rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. – Helsinki, 2008. – С. 160.
21. Zweigert K., Kötz H. Kriminalisointi teoria-rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. – Helsinki, 2008. – С. 34–35.
22. Husa J. Kriminalisointi teoria-rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. – Helsinki, 2008. – С. 69–70.
23. Mattila H. E. S. Vertaileva oikeuslingvistiikka. – Helsinki, 2002. – С. 23.
24. Samuel G. Comparative Law and Jurisprudence // The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 47, N:o 4. – 1998. – С. 820–821, 827.
25. Zweigert K., Kötz H. Comparative Law and Jurisprudence // The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 47, N:o 4. – 1998. – С. 6, 8–12.
26. De Cruz P. Comparative Law and Jurisprudence // The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 47, N:o 4. – 1998. – С. 4, 6.
27. Kamba W. J. Comparative Law and Jurisprudence // The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 47, N:o 4. – 1998. – С. 505–506.
28. Husa J. Comparative Law and Jurisprudence // The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 47, N:o 4. – 1998. – С. 44.
29. Husa J. In Afrika ist alles ganz anders – voiko kulttuurisesti vierasta oikeutta ymmärtää? – Oikeus, 2004. – № 3. – С. 319.
30. Dubber M. D. In Afrika ist alles ganz anders – voiko kulttuurisesti vierasta oikeutta ymmärtää? – Oikeus, 2004. – № 3. – С. 1292.
31. Лунсев В. В. Преступность XX века : мировые, региональные и российские тенденции. – 2-е изд. перераб. и доп. – М., 2005. – С. 137–142.
32. Hug W. The History of Comparative Law // Harvard Law Review, Vol. 45, N:o 6. – 1932. – С. 1054.
33. Dubber M. D. The History of Comparative Law // Harvard Law Review, Vol. 45, N:o 6. – 1932. – С. 1293.
34. Backman E. Rikoslaki ja yhteiskunta I. Teoreettinen erittely rikosoikeuden tieteen-kasityksistii 1800-luvulla ja sen konkretisointi moraalini, uskonnon jarikoslain suhteisiin vuosina 1894–1917. – Helsinki, 1976. – С. 70–86.
35. Utrianen T. Syyllisyys muuttuvana kasitteeni. Historiallis-dogmaattinen ja vertaileva tutkimus syyllisyyskasitteesta rikoksen rakenteen osana. – Helsinki, 1984. – С. 4–18.
36. Dubber M. D. Syyllisyys muuttuvana kasitteeni. Historiallis-dogmaattinen ja vertaileva tutkimus syyllisyyskasitteesta rikoksen rakenteen osana. – Helsinki, 1984. – С. 1293.
37. Tolvanen M. Johdatus kriminaalipolitiikan teoriaan. – Joensuu, 2005.
38. Anttila I. Ad ius criminale humanius. Essays in Criminology, Criminal Justice and Criminal Policy. / Edited by R. Lahti & P. Tornudd. – Helsinki, 2001. – С. 59.
39. Dubber M. D. Ad ius criminale humanius. Essays in Criminology, Criminal Justice and Criminal Policy. / Edited by R. Lahti & P. Tornudd. – Helsinki, 2001. – С. 1308–1309.